

Samhällets drägg och fattigdomens adel

Fattigvårdsdebatten i Sverige 1903—1918

AV MIKAEL SJÖGREN

Fattigdom innebär inte bara att man har brist på materiella resurser utan också att man blir en misstänkt samhällsparasit i sina medmänniskors ögon. En undersökning av åsikter om socialbidragstagare av sociologen Björn Halleröd (1993) visar att det finns en utbredd uppfattning hos det svenska folket att socialbidragstagare inte är verkliga behövande, utan att de är lata och saknar ambitioner och att de får bidrag på grund av fusk.¹

Fattigdom har dock inte alltid varit behäftad med ett stigma. Under medeltiden betraktades de fattiga med vördnad. Genom sitt lidande ansågs de stå nära Gud och att ge allmosor till dem var ett sätt att bidra till den egna frälsningen. Denna positiva inställning började vackla under senmedeltiden för att under reformationen övergå till en negativ syn som präglades av misstänksamhet och motvilja. Allmosegivandet betraktades inte längre som en väg till den egna frälsningen och den lutherska plikt- och arbetsmoralen blev tongivande. På 1600-talet såg inte myndigheterna några sociala orsaker till den tilltagande fattigdomen utan de flesta fattiga betraktades som arbetsovilliga lättingar. Kontrollen ökade och hjälpverksamheten inriktades mot dem som utan egen försö-

lan inte kunde klara sig själva, de "rätta" fattiga. På de "örätta" fattiga, lättingarna, ställdes kravet att de skulle arbeta för sin egen försörjning.² Denna negativa inställning kom också att prägla synen på de fattiga under 1700- och 1800-talet. Fattigdomen sågs främst som en moralisk defekt hos individen och man inriktade sig på att hjälpa de "rätta" fattiga såsom sjuka, lytta, åldringar och barn, medan man ville tvinga de arbetsföra fattiga, lösdrivare och "lättingar", till arbete.³ Detta är inte unikt för Sverige utan en del av den gemensamma utvecklingen i väst- och centraleuropa efter reformationen då den nya massfattigdomen började ses som ett hot mot samhället samtidigt som den lutherska arbetsmoralen slog igenom.⁴

I den här artikeln ska jag koncentrera mig på hur man delade in de fattiga i "värdiga" och "ovärdiga" i debatten om fattigvårdens reformering i Sverige under 1900-talets två första decennier. Denna debatt fördes av ett nätverk bestående av filantroper och politiker från medel- och överklass som samlades i två av den tidens mest inflytelserika sociala sammanslutningar, Centralförbundet för Socialt Arbete (CSA) och Svenska Fattigvårdsförbundet. Med dessa föreningar som bas arbetade de för att ersätta den mycket

restriktiva fattigvårdsförordningen från 1871 med en modernare lag, vilken också blev verklighet 1918. Politiskt var de flesta liberaler, även om enstaka socialdemokrater och konservativa ibland gjorde sin stämna hörd. Den nya fattigvårdens ledstjärna blev därför den liberala hjälp-till-självhjälptanken, där de fattiga skulle fostras till att ta ansvar för sina egna liv. Reformatorerna ville skapa ett system som tog hand om de verkligt nödställda på ett humant och fullgott sätt samtidigt som det var tillräckligt avskräckande för att eget arbete alltid skulle te sig som ett bättre försörjningsalternativ. Detta var onekligen ett dilemma. Fattigvårdens reformatorer försökte lösa detta genom att klassificera de fattiga i kategorierna "värdiga" och "ovärdiga". "Värdiga" fattiga var de som ansågs värda att få hjälp från fattigvården på ett humant och fullgott sätt, "ovärdiga" de som inte ansågs värda hjälp utan i stället borde avskräckas och uppfostras.⁵

Rätten att klassificera

Liksom de sociala ingenjörerna på 1930-talet ansåg sig ha rätt att "lägga livet tillrätta" för folket så ansåg sig de liberala reformatorerna ha den moraliska rätten att bestämma vilka som var värda fattigvårdens understöd. Men medan de sociala ingenjörerna legitimerade sin självpåtagna rätt med vetenskaplig kompetens så motiverade fattigvårdens reformatorer sin rätt utifrån sin klassposition.⁶ Ebba Pauli, ledande filantrop och ledamot i den statliga fattigvårdslagstiftningskommittén, såg till exempel fattigvården som "de socialt och moraliskt myndigas omhändertagande af de socialt och moralisk omyndiga".⁷

"Värdiga" fattiga är liksom "ovärdiga" fattiga moraliska begrepp som kan vara svåra att definiera. Moraliska begrepp behöver dock inte nödvändigtvis vara speciellt upp-

höjda eller svårtydda. Den amerikanska historikern Gertrude Himmelfarb har i sina studier av det viktorianska Englands syn på de fattiga funnit att den byggde på en ganska vardaglig moral där människor värderades efter dygder som pålitlighet, anständighet, arbetsamhet, försiktighet, nykterhet. Målet för allt socialt reformarbete var att ingjuta dessa dygder hos de fattiga, låt vara att lösningarna skilde sig radikalt åt, vare sig man var konservativ, liberal eller socialist.⁸ Dessa dygder var också centrala i den klassiska borgerliga kulturen i Sverige som formades under den oscariska epoken och fram till första världskriget, med dess disciplinerade, kontrollerade och "kultiverade" människa.⁹

"Fattigdomens adel"

De liberala reformatorerna, som var fostrade i den oscariska borgerliga kulturen, hylade också dessa dygder och såg dem som kriterier för "värdighet". Därför sågs den grupp som med Erik Gustaf Geijers ord kallades "fattigdomens adel" som de mest moraliskt högtstående av de fattiga. Dessa beskrevs av filantropen Agda Montelius som "de självständiga, karaktärsstarka män och kvinnor, vilka tåga, lida och umbära hellre än att bli understödstagare och nådejon".¹⁰ De som lever i "rena och inbjudande... fastän torftiga" hem "där icke ett ord säges om att något felas", i "den verkliga, försakande fattigdomen",¹¹ var för Montelius de fattigas idealtyp: skötsam, självförsörjande, försakande, i besittning av alla de dygder som tidigare nämnts och kanske till och med lite "kultiverade".

De som vände sig till fattigvården hade på något sätt misslyckats med denna roll. Men även de kunde betraktas som "värdiga" om de inte själva hade någon skuld till den uppkomna situationen, och här intog barnen en

särställning. De var de enda som inte behövde uppfylla ett arbetsvillkor för att ha rätt till fattigvård enligt gällande lag. Gamla, sjuka och handikappade hade också obestriddig rätt till fattigvård, men bara om de inte kunde försörja sig genom eget arbete. Även om man var gammal, sjuk eller handikappad var man tvungen att uppfylla den kanske främsta dygden, viljan att arbeta, för att räknas som "värdig".¹²

Barn ansågs däremot aldrig ha någon skuld till sin egen fattigdom utan betraktades alltid som oskyldiga offer.¹³ I debatten om fattigvårdens reformering sågs barn under femton år också som obestriddigt "värdiga" fattiga. Men när man motiverade varför barnavården gavs en särställning så var det inte det oskyldiga barnet som stod i centrum, utan samhällsnyttan. Den kommitté som för Centralförbundet för Socialt Arbetes räkning i början av seklet undersökte den svenska fattigvården menade att den del av barnavården som gick under benämningen barnavård inte bara hade till uppgift att lindra eller avvärja den nöd som drabbat en medborgare. Den skulle också förhindra att en kommande generation byggdes upp med individer, vilka genom försummad vård och fostran kunde bli odugliga eller rent av farliga samhällsmedlemmar. Barnavården fick därför inte jämföras med annan fattigvård och kommittén rekommenderade att den i så stor utsträckning som möjligt skulle skiljas från fattigvården och läggas i till exempel barnavårdsnämndens händer.¹⁴

"Samhällets drägg"

Vilka sågs då som ovärdiga? Någon klart uttryckt "ovärdighetsparagraf" fanns inte i den gällande lagstiftningen. Ändå genomsyrades debatten av en motvilja mot just denna kategori.

Att det fanns "ovärdiga" fattiga som inte

förtjänade samhällets hjälp uttrycktes tydligast av de konservativa debattörerna. Eli F. Heckscher, då professor i nationalekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm, skrev i en artikel i Svensk tidskrift 1912 att det första målet för allt ekonomiskt-socialt arbete är fattigdomens avskaffande. Detta gällde dock bara dem som själva gjort allt för att undgå den. Heckscher skriver: "Samhällets drägg, dess anti-sociala element — de arbetsoviliga, 'unemployables' — skola aldrig kunna undgå fattigdomen, så länge man ej skrider till att underhålla dem i välmåga på det allmännas bekostnad, dvs. så länge man ej försätter sig att fördärfva alla värdefulla folk-element till kropp och själ."¹⁵ Heckscher menade därför att fattigdomen inte kunde avskaffas helt om inte denna "samhällets bottensats" försvann, och alla "normala människor" blev arbetsvilliga.¹⁶ Detta ansåg han dock vara omöjligt. Ett realistiskt mål för allt ekonomiskt-socialt arbete blev därför "fattigdomens afskaffande för alla människor som äga vilja att utföra den funktion samhället ålägger dem."¹⁷

Eli F. Heckschers kriterium för "ovärdighet" var alltså starkt knutet till krav på arbetsvillighet och produktivitet, något som inte är förvånande med tanke på att det i hans person rymdes både en ekonom och en obotlig arbetsnarkoman.¹⁸ En annan konservativ debattör som kopplade människovärdet till produktiviteten var Rosa Heckscher, för övrigt mor till Eli F. Heckscher.¹⁹ I en artikel i Svenska fattigvårdsförbundets tidskrift 1908 argumenterade hon för att fattigvården inte borde satsa för mycket pengar på de gamla. I stället borde barnavården sättas i främsta rummet: "Skillnaden mellan det som offras på barnen och på de gamla är som emellan en produktiv och en improduktiv kapitalplacering."²⁰

En annan grupp som hon riktade kritik mot var de ogifta mödrarna. De sågs som ett hot mot den borgerliga kulturens höga vär-

dering av hem och familj. I en artikel i Svenska fattigvårdsförbundets tidskrift 1908 delade hon in de ogifta mödrarna i tre grupper: de som levde tillsammans med fadern fast de inte var gifta, ensamstående som ärligen försökte försörja sig och ensamstående som försökte komma undan sitt moderliga ansvar för att på nytt kunna föra ett lättsinnigt liv. Den första gruppen såg Rosa Heckscher inte som ett problem så länge de försörjde sina barn. Möjligen kunde det vara värdefullt om de ville legitimera sitt förhållande, men även om så icke skedde kunde dessa lämnas därefter eftersom hon ansåg "att ett dylikt fritt äktenskap håller ungefär lika länge som ett legitimt mellan detta slags individer".²¹ De andra två kategorierna borde däremot "få känna samhällets ogillande på ett fullt påtagligt sätt 'sig själv till straff och andra till varnagel'".²²

Rosa Heckscher gick också emot alla förslag som kunde underlätta för ensamstående mödrar att arbeta före och efter barnets födelse. Om en ensamstående moder inte kunde försörja sig och sitt barn på ett tillfredsställande sätt utan samhällets hjälp skulle fattigvårds- eller barnavårdsnämnden vara skyldig att utackordera barnet på moderns bekostnad. Detta, menade Rosa Heckscher, skulle inskräpa hos de tanklösa och lättsinniga att det har sina allvarliga sidor att sätta barn till världen och inpränta i alla unga kvinnor att det har sitt pris att avvika från dygdens väg. Tanken att ogifta mödrar inte var klandervärda fann hon osmaklig och demoraliserande.²³

Rosa Heckscher företrädde dock en sällsynt hård uppfattning. Svenska fattigvårdsförbundets dåvarande sekreterare Axel Hirsch skriver i sina minnen att hennes syn på fattigvården stämde nästan helt överens med de stränga principerna i 1834 års engelska fattigvårdslag.²⁴ Men ändå stämmer hennes uppfattning väl överens med den uppfattning som historikern Göran B. Nils-

son funnit hos konservativa debattörer på 1860-talet; det är inte människan som är god, utan samhällsordningen. Samma uppfattning fann historikern Rolf Torstendahl hos högerledaren Arvid Lindman under 1920-talet; industriarbetarna borde ha hjälp inte för att det var synd om dem utan för att det kunde bli synd om staten i annat fall!²⁵ Men även om man kan sätta in Rosa Heckscher i en längre konservativ tradition så får nog hennes åsikter betraktas som extrema. Hon var inte heller rädd för att göra sig ovän med vem som helst. Efter ett angrepp på rösträttskvinnorna, som hon menade hellre skulle välja dyrbara smycken än rösträtt om det kom till kritan, ansågs hon som en smula bisarr även bland högerns kvinnor.²⁶

Medlidande

Även de liberala reformatörerna såg de "ovärdiga" fattiga som ett problem, men till skillnad från de mer konservativa debattörerna så visade de också medlidande och ett socialt patos för de "värdiga" fattiga. När till exempel CSA:s fattigvårdskommitté diskuterade de "ovärdiga" fattiga framhöll man först att individens rättigheter och samhällets plikter inte nog kunde understrykas när det var fråga om de verkligt hjälplösa. När det gällde till exempel sinnessjuka så räckte det inte att bara ge det för livets uppehållande mest nödvändiga. Där borde det i stället bli tal om en ordentlig vård.²⁷

Men det fanns också fattiga som inte förtjänade något medlidande. För de icke hjälplösa, de som kommittén menade hade för vana att av bekvämlighet eller andra skäl hellre leva på det allmännas bekostnad i stället för att anstränga sig själva, krävdes andra insatser. Här gällde det att skydda den självförsörjande medborgaren från att exploateras av de mindre ambitiösa individerna, något som också var viktigt på längre sikt.

Då målet med all fattigvård var att var och en skall försörja sig själv och de sina fick man inte ge näring åt en uppfattning som säger att det är nödvändigt eller naturligt att en klass av människor existerar på gåvor från en annan.²⁸

Alla fattiga var dock inte så lätta att placera i kategorierna "värdiga och "ovärdiga". Kommittén konstaterade att det fanns en stor grupp hjälpsökande, kanske den största, som inte kunde hänföras till någon av dessa kategorier, nämligen de som inte i egentlig mening var hjälplösa, men som inte heller kunde reda sig själva. Vidriga omständigheter, försummad uppfostran, klen fysik, men främst en svag karaktär och brist på energi förorsakade att de ständigt befann sig på nödens gräns där en ren tillfällighet kunde få dem att hamna under den. Kommittén menade att det var dessa personer som utgjorde fattigvårdens egentliga problem. Vad dessa krävde för behandling kunde inte besvaras en gång för alla. Den frågan måste avgöras för varje nytt fall.²⁹

Löst folk

Det var inte bara CSA:s fattigvårdskommitté som hade svårt att avgränsa de "ovärdiga fattiga" som grupp. När reformatörerna talade om dem som inte var värda samhällets stöd uttryckte man sig oftast i allmänna ordalag. Ebba Paulis karaktäristik av denna grupp i en av CSA:s sociala artiklar från 1904 kan ses som typisk: "På våra fattighus i landsorten sitta drinkare, f.d. straffångar och mer eller mindre arbetsfört löst folk af båda könen, folk, som ingen vill hafva i sitt arbete på grund af deras uppförande och som nu på det allmännas bekostnad erhålla bostad och vedbrand, stundom äfven kost, utan att något som hälst arbete kräfvades som vederlag härför."³⁰

Ebba Pauli återkom ofta till dessa "ovär-

diga" i svepande och allmänna ordalag. I ett föredrag på kongressen för fattigvård och folkförsäkring 1906 framhöll hon att det fanns en grupp människor i samhället som borde hållas utanför fattigvårdens ramar: "... det finnes ett befolkningslager, kanske icke så fåtaligt, i fråga om hvilket den omständigheten huruvida det är behagligt eller obehagligt, lätt eller svårt att få hjälp, icke nödens grad, blir bestämmande för huruvida de blifva understödstagare eller ej."³¹ Sådana svepande generaliseringar om löst folk eller vissa befolkningslager är typiska för begreppet "ovärdiga" fattiga. Om pålitlighet, anständighet, arbetsamhet, försiktighet och nykterhet var dygder som tillskrevs idealtypen för "värdiga" fattiga så var det tvärtom för de "ovärdiga". De tillskrevs negativa egenskaper som lättja, liderlighet, opålitlighet, slarv, obetänksamhet och dryckenskap. Denna uppfattning var Ebba Pauli långt ifrån ensam om. Som en av de främsta anledningarna till lösdriveri angav till exempel den liberale riksdagsmannen G. H. von Koch i en artikel i Social Handbok 1908 "lättja, vandringslust och njutningslystnad".³²

De snuskiga lösdrivarna

Just lösdrivarna var en grupp som ägnades stor uppmärksamhet. Anledningen till detta var antagligen att dessa delvis levde utanför samhället, dessutom ofta på ett sådant sätt att man bröt mot den borgerliga kulturens alla dygder. Fattigvårdens reformatörer hade svårt att dölja sin avsky för detta och även den vanligtvis så strikte G. H. von Koch verkar upprörd när han skriver om hur de "snuskiga" lösdrivarna inte bara spred sjukdomar utan också sina dåliga arvsanlag längs vägarna!³³

Men inte heller denna grupp var lätt att identifiera. I lösdriverilagen från 1885 karak-

täriserades lösdrivaren diffust som en person som sysslös drev omkring mellan olika orter utan att ha medel att försörja sig själv. Även mer bofasta personer i samma situation räknades som lösdrivare om deras livsföring var skadlig för allmän säkerhet, ordning eller sedlighet. Den grupp som lagen egentligen riktade sig emot, tattarna, missade man dessutom helt med denna karaktäristik. Genom att stirra sig blind på deras "snuskighet" förbisåg 1880-talets lagstiftare nämligen det enkla faktum att denna grupp sällan saknade pengar. Först 1926 insåg myndigheterna detta. En statlig utredning föreslog då att man skulle stryka kravet på medellöshet ur lösdriverilagen just för att kunna komma åt tattarna.³⁴

Alkoholisterna

Den enda grupp som direkt pekades ut som "ovärdig" var alkoholister, ofta på grund av att de inte försörjde sin familj. De försumliga försörjarna sågs som brottslingar av CSA:s fattigvårdskommitté. Den ansåg att de besatt "en ond, för samhällsordningen farlig vilja af den intensitet, att man endast genom ett straff kan hoppas att få densamma rättad".³⁵ De vars försumlighet berodde på alkoholism borde därför efter domstols beslut interneras på alkoholistanstalt.³⁶

De "genom dryckenskap förfallna" utgjorde enligt fattigvårdslagstiftningskommitténs undersökningar 1907 1,7 procent av de varaktigt försörjda. Dessa kan synas vara en marginell grupp, men kommittén ansåg att den var en "icke obetydlig grupp" som vållade fattigvårdsmyndigheterna mycket besvär. Kommittén såg här den nya lagen om behandling av alkoholister som ett sätt att komma tillrätta med denna besvärliga kategori. Den gav en möjlighet att vårda alkoholister på alkoholisthem.³⁷ Just alkoholistlagens betydelse underströks också

senare av G. H. von Koch som speciellt såg möjligheten till tvångsinternering av alkoholister som en fördel då det gav möjligheter att "göra dem ordentliga igen".³⁸

Att just alkoholisten sågs som "ovärdig" och problematisk är knappast förvånande med tanke på hur central alkoholen och dess verkningar var i den samtida socialpolitiken.³⁹ Alkoholismens betydelse som orsak- eller verkansfaktor när det gällde fattigdomen debatterades flitigt. Sociologen Pia Rosenqvist ser till exempel kopplingen mellan alkoholmissbruk och fattigdom/fattigvård som en viktig faktor bakom tillkomsten av en alkoholistlag 1913.⁴⁰ Det var också fattigvårdslagstiftningskommittén som hade haft uppdraget att utreda frågan om tvångsinternering av alkoholister. Att alkoholistlagen dessutom inte gällde för dem som satt på borgerlighetens groggveranda, utan bara dem vars dryckesvanor utsatte samhället för ekonomiska eller sociala påfrestningar, bidrog antagligen till att förstärka bilden av just fattiga alkoholister som "ovärdiga".⁴¹

I fattigvårdslagstiftningskommitténs betänkande med förslag till lag om behandling av alkoholister kan man utläsa en ambivalent inställning till alkoholisten. Teorierna om alkoholismen som sjukdom förnekas inte. Samtidigt utesluter man inte att alkoholisten själv till stor del bär skuld till sin situation, en uppfattning som inte var ovanlig vid denna tid.⁴² Även den mest inflytelserika av alla alkoholpolitiker, läkaren Ivan Bratt, var skeptisk till sjukdomsteorierna. Sociologen Kertil Bruun menar att Bratt såg alkoholistvården främst som en uppfostringsfråga. Även när det gällde internering såg han uppfostran snarare än medicinsk behandling som huvudsyftet.⁴³ Alkoholistlagen, som trädde ikraft 1916, stämplade ytterligare de fattiga alkoholisterna som "ovärdiga" genom de kriterier man var tvungen att uppfylla för att bli tvångsinternerad. Denna

G. H. von Koch, en av de främsta företrädarna för en moraluppfostrande fattigvårdspolitik.

yttersta åtgärd kunde tillgripas endast om någon var farlig för sig själv eller andra, var försumlig försörjare eller låg familjen eller fattigvården till last.⁴⁴ Det var här inte främst alkoholmissbruket man lagstadgade emot, utan ett okontrollerat, odisciplinerat beteende. Och åtminstone de två sista kriterierna var riktade mot de fattiga alkoholisterna.

Kulturella måttstockar

Mötet mellan den borgerliga kulturens filantroper och politiker och de fattiga vars vård man ville reformera ledde till en kulturkrock. Reformatörerna värderade de fattiga efter den egna kulturens måttstockar. Eftersom de fattiga levde, om inte i en speciell fattigdomskultur, så i alla fall i en annan värld där det var svårt att leva upp till alla de dygder som man var tvungen att uppfylla för att anses "värdig", så kom också den allmänna synen på de fattiga att i huvudsak bli negativ.

Denna negativa syn fick också konsekvenser för utformningen av det praktiska fattigvårdsarbetet. I Agda Montelius' rådgivningsbok för fattigvårdsintresserade, *Hjälpare. Råd och anvisningar för fattigvårdsintresserade*, som kom ut 1912 förespråkades en grundlig fattigvårdsutredning som krävde stora ingrepp i den fattiges personliga integritet. Syftet med en sådan utredning var främst att skilja de "värdiga" fattiga från de "ovärdiga". Hembesök, besök på den fattiges arbetsplats, samtal med hyresvärderna och genomgång av offentliga register hörde till rutinerna. Men det gällde för vårdaren att vara mer uppfinningsrik och listig än så i sin strävan att erhålla uppgifter om den fattiges liv.⁴⁵ Som ett bra sätt att få upplysningar om de hjälpsökande angavs att man skulle gå till närmaste butik och under förevändning att få veta rätt uppgång till en familj börja

prata om den och på så sätt få reda på åtskilligt om dess livsföring.⁴⁶ Man fick inte heller tveka att vända sig till grannar, släktingar, vänner och bekanta för att sätta sig in i hjälpsökandes förhållanden.⁴⁷

Dessa metoder spreds till de aktiva ute på fältet och hade också sina förespråkare där. Ett exempel på det är fattigvårdsdirektören i Norrköping, Carl Landström. Han framförde i en artikel i *Vårdarebladet* 1912 råd och anvisningar för vårdarens första undersökning som i mycket påminner om Agda Montelius' framställning. Han gick till och med ett steg längre när han menade att man i en fattig familj oftast fick de bästa upplysningarna av barnen.⁴⁸

Sammanfattningsvis kan man säga att misstanken om att de fattiga inte levde upp till den borgerliga kulturens alla dygder motiverade en omfattande kontroll präglad av misstänksamhet och motvilja. Och här har det tidiga 1900-talets "ovärdiga" fattiga och dagens socialbidragstagare något gemensamt. Fattigdom innebär inte bara att man lever under knappa materiella förhållanden, man lever också under stigmat att bli misstänkt för att vara lat och oambitiös.

Noter

¹ Björn Halleröd, "Åsikter om socialbidragstagare", i Björn Halleröd/Staffan Marklund/Anders Nordlund/Mikael Stattin: *Konsensuell fattigdom — en studie av konsumtion och attityder till konsumtion*. Umeå Studies in Sociology No 104 1993, s. 125—126.

² Conny Blom, *Tiggare, tidstjuvar, lättingar och landstrykare. Studier av attityder och värderingar i skrän, stadgar, ordningar och lagförslag gällande den offentliga vården 1533—1664*. Lund 1992, kap. 5. Se även Karl J. Höjer, *Svensk socialpolitisk historia*. Stockholm 1952, s. 11 ff.

³ Ulla Johanson, *Fattigvård i Sverige under 1700-talet*, i *Oppdaginga av fattigdomen. Sosial lovgiving i Norden på 1700-talet*. Oslo 1983, s. 217—361; Arthur Montgomery, *Svensk socialpolitik under 1800-talet*. Stockholm 1951, passim; Birgit Petersson, "Den far-

- liga underklassen". *Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige*. Umeå 1983, passim.
- ⁴ Bronislaw Geremek, *Den europeiska fattigdomens betydelse*. Stockholm 1991, passim.
- ⁵ Denna artikel bygger på mitt pågående avhandlingsarbete om fattigvårdens reformering i Sverige 1903—1918 som bedrivs vid Institutionen för Historia, Umeå universitet.
- ⁶ Yvonne Hirdman, *Att lägga livet tillrätta*. Stockholm 1989, s. 124—125.
- ⁷ Ebba Pauli, *Fattigvård i Sverige och Schweiz*. Fattigvård och folkförsäkring I:3. Stockholm 1905, s. 7.
- ⁸ Gertrude Himmelfarb, *Poverty and Compassion. The Moral Imagination of the Late Victorians*. New York 1991, s. 7—8.
- ⁹ Jonas Frykman & Orvar Löfgren, *Den kultiverade människan*. Lund 1979, passim.
- ¹⁰ Agda Montelius, *Hjälpare. Råd och anvisningar för fattigvårdsintresserade*. Svenska Fattigvårdsförbundets skrifter. 8. Stockholm 1912, s. 19.
- ¹¹ Ibid.
- ¹² SFS 1871:33, § 1; Dessa värdighetskriterier finns också i den nya fattigvårdslagen 1918 genom att endast barn samt gamla, sjuka och handikappade som inte kunde försörja sig själva genom arbete hade rätt till fattigvård (SFS 1918:422, § 1).
- ¹³ Kajsa Ohrlander, *I barnens och nationens intresse. Socialliberal reformpolitik 1903—1930*. Stockholm 1992, s. 60 ff.
- ¹⁴ *Reformlinjer för svensk fattigvårdslagstiftning af Centralförbundet för socialt arbete fattigvårdskommitté*. Stockholm 1907, s. 84.
- ¹⁵ Eli F. Heckscher, "Sociala reformer", i *Svensk tidskrift* häfte 7 1912, s. 411; *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 18. Stockholm 1971, s. 377—381.
- ¹⁶ Eli F. Heckscher 1912, s. 411.
- ¹⁷ Ibid.
- ¹⁸ Axel Hirsch, *Minnen som dröjt kvar*. Stockholm 1953, s. 229 ff.
- ¹⁹ *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 18, s. 377.
- ²⁰ Rosa Heckscher, "Kosthållet vid fattiggårdarna", i *Svenska fattigvårdsförbundets tidskrift* nr 1 1911, s. 30—31. Cit. s. 31.
- ³¹ Rosa Heckscher, "Ogifta mödrar", i *Svenska fattigvårdsförbundets tidskrift* nr 2 1908, s. 85.
- ³² Ibid.
- ³³ Ibid, s. 85—87.
- ²⁴ Hirsch 1953, s. 202—203.
- ²⁵ Göran B. Nilsson, "Svensk fattigvårdslagstiftning 1853—71", i Håkan Berggren & Göran B. Nilsson: *Liberal socialpolitik 1853—1884. Två studier*. Uppsala 1965, s. 99 ff; Rolf Torstendahl, *Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom högern och bondepartierna 1918—1934*. Uppsala 1969, s. 45.
- ²⁶ Stina Nicklasson, *Högerns kvinnor. Problem och resurs för Allmänna valmansförbundet perioden 1900—1936/1937*. Uppsala 1992, s. 53.
- ²⁷ *Tjänstemannasystem och vårdaresystem i svenska städer fattigvård*. Fattigvård och folkförsäkring I:5. Stockholm 1906, s. 4—5.
- ²⁸ Ibid.
- ²⁹ Ibid, s. 5.
- ³⁰ C.S.A:s sociala artiklar. Fattigvård och folkuppföstran. Af Ebba Pauli. Centralförbundets för socialt arbete artikel n:r 5 (1904). CSA:s arkiv L II:1, RA.
- ³¹ *Berättelse öfver förhandlingarna vid kongressen för Fattigvård och Folkförsäkring i Stockholm den 4, 5 och 6 oktober 1906*. Enligt uppdrag utgifven af Erik Palmstierna. Stockholm 1907, s. 220.
- ³² G.H. von Koch, "Lösdriveriets bekämpande", i Koch, G.H. von (red.): *Social Handbok*. Stockholm 1908, s. 219.
- ³³ G.H. von Koch, *Hem och anstalter för lösdrivare*. Fattigvård och folkförsäkring II:5. Stockholm 1907, s. 3 ff.
- ³⁴ Birgitta Svensson, *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan*. Stockholm 1993, s. 155—161.
- ³⁵ *Reformlinjer . . .*, s. 55—56.
- ³⁶ Ibid, s. 60.
- ³⁷ *Fattigvårdslagstiftningskommitténs betänkanden. II. Fattigvårdslagstiftningen. Del I, Afd 2*. Stockholm 1915, s. 151.
- ³⁸ G.H. von Koch, *Fattigvårdens reformlinier*. Föreningen frisinnade kvinnor i Göteborg. Småskrifter I. Göteborg 1918, s. 10.
- ³⁹ Alkoholpolitiken behandlas av flera olika författare i Kettel Bruun & Per Frånberg (red.): *Den svenska supen*. Stockholm 1985.
- ⁴⁰ Pia Rosenqvist, "Nykterhetsnämnderna", i Kettel Bruun & Per Frånberg (red.): *Den svenska supen*. Stockholm 1985, s. 163.
- ⁴¹ Ibid, s. 154.
- ⁴² Nils Marklund, *Alkoholisten. Sjukling eller samhällsparasit. En analys av synen på alkoholisten i den utredning som föregick 1913 års alkoholistlag*. Opubl. B-uppsats, Institutionen för historia, Umeå universitet, 1994, s. 8 ff.
- ⁴³ Kettel Bruun: "Bratts genombrott", i Kettel Bruun & Per Frånberg (red.): *Den svenska supen*. Stockholm 1985, s. 53.
- ⁴⁴ *Vårdarebladet* N:r 3 1916, s. 27.
- ⁴⁵ Montelius 1912, s. 57 ff.
- ⁴⁶ Ibid, s. 61.
- ⁴⁷ Ibid, s. 68.
- ⁴⁸ Carl Landström, "Råd och anvisningar vid vårdarens första undersökning", i *Vårdarebladet* nr 4 1912, s. 30—31.

Referenser

Otryckta källor:

C.S.A:s sociala artiklar. Fattigvård och folkuppfostran. Af Ebba Pauli. Centralförbundets för socialt arbete artikel n:r 5 (1904). CSA:s arkiv L II:1, Riksarkivet, Stockholm.

Tryckta källor:

Berättelse öfver förhandlingarna vid kongressen för Fattigvård och Folkförsäkring i Stockholm den 4, 5 och 6 oktober 1906. Enligt uppdrag utgifven af Erik Palmstierna, 1907. Stockholm: A.-B. Ekmans förlags-expedition.

Fattigvårdslagstiftningskommitténs betänkanden. II. Fattigvårdslagstiftningen. Del I, Afd 2, 1915. Stockholm.

Heckscher, Eli F., 1912. "Sociala reformer." I: *Svensk tidskrift*, häfte 7 1912.

Heckscher, Rosa, 1911. "Kosthållet vid fattiggårdarna." I: *Svenska fattigvårdsförbundets tidskrift*, nr 1 1911.

Heckscher, Rosa, 1908. "Ogifta mödrar." I: *Svenska fattigvårdsförbundets tidskrift*, nr 2 1908.

Koch, G. H. von, 1908. "Lösdriveriets bekämpande." I: Koch, G. H. von (red.), *Social Handbok*. Stockholm: Aktiebolaget Ljus.

Koch, G. H. von, 1918. *Fattigvårdens reformlinier. Föreningen frisinnaade kvinnor i Göteborg. Småskrifter, I. Göteborg.*

Koch, G. H. von, 1907. *Hem och anstalter för lösdrifvare. Fattigvård och folkförsäkring, II:5. Stockholm.*

Landström, Carl, 1912. "Råd och anvisningar vid vårdarens första undersökning." I: *Vårdarebladet*, nr 4 1912.

Montelius, Agda, 1912. *Hjälpare. Råd och anvisningar för fattigvårdsintresserade. Svenska Fattigvårdsförbundets skrifter, 8. Stockholm: P. A. Norstedt & söners förlag.*

Pauli, Ebba, 1905. *Fattigvård i Sverige och Schweiz. Fattigvård och folkförsäkring, I:3. Stockholm.*

Reformlinjer för svensk fattigvårdslagstiftning af Centralförbundet för socialt arbete fattigvårdskommitté, 1907. Stockholm: A.-B. Ekmans förlagsexpedition.

SFS 1871:33.

SFS 1918:422.

Tjänstemannasystem och vårdaresystem i svenska städers fattigvård. Fattigvård och folkförsäkring, I:5, 1906. Stockholm.

Vårdarebladet, N:r 3 1916.

Litteratur:

Blom, Conny, 1992. *Tiggare, tidstjuvar, lättingar och landstrykare. Studier av attityder och värderingar i skrån,*

stadgar, ordningar och lagförslag gällande den offentliga vården 1533—1664. Lund: Lund University Press.

Bruun, Kettel & Frånberg, Per (red.), 1985. *Den svenska supen. Stockholm: Prisma.*

Bruun, Kettel, 1985. "Bratts genombrott". I: Bruun, Kettel & Frånberg, Per (red.), *Den svenska supen. Stockholm: Prisma.*

Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, 1979. *Den kultiverade människan. Lund: Liber Läromedel.*

Geremek, Bronislaw, 1991. *Den europeiska fattigdomens betydelse. Stockholm: Ordfront.*

Halleröd, Björn, 1993. "Åsikter om socialbidragstagare." I: Halleröd, Björn; Marklund, Staffan; Nordlund, Anders & Stattin, Mikael, *Konsensusuell fattigdom — en studie av konsumtion och attityder till konsumtion. Umeå: Umeå Studies in Sociology No 104.*

Himmelfarb, Gertrude, 1991. *Poverty and Compassion. The Moral Imagination of the Late Victorians. New York: Alfred A. Knopf.*

Hirdman, Yvonne, 1989. *Att lägga livet tillrätta. Stockholm: Carlssons.*

Hirsch, Axel, 1953. *Minnen som dröjt kvar. Stockholm: Hökerberg.*

Höjer, Karl J., 1952. *Svensk socialpolitisk historia. Stockholm: Norstedts.*

Johanson, Ulla, 1983. "Fattigvård i Sverige under 1700-talet." I: *Oppdagning av fattigdomen. Sosial lovgivning i Norden på 1700-talet. Oslo: Universitetsforlaget.*

Marklund, Nils, 1994. *Alkoholisten. Sjukling eller samhällsparasit. En analys av synen på alkoholisten i den utredning som föregick 1913 års alkoholistlag. Opubl. B-uppsats, Institutionen för historia, Umeå universitet.*

Montgomery, Arthur, 1951. *Svensk socialpolitik under 1800-talet. Stockholm: KF:s bokförlag.*

Nicklasson, Stina, 1992. *Högerns kvinnor. Problem och resurs för Allmänna valmansförbundet perioden 1900—1936/1937. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.*

Nilsson, Göran B., 1965. "Svensk fattigvårdslagstiftning 1853—71." I: Berggren, Håkan & Nilsson, Göran B., *Liberal socialpolitik 1853—1884. Två studier. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.*

Ohrlander, Kajsa, 1992. *I barnens och nationens intresse. Socialliberal reformpolitik 1903—1930. Stockholm: Almqvist & Wiksell.*

Petersson, Birgit, 1983. "Den farliga underklassen." *Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige. Umeå: Acta Universitatis Umensis.*

Rosenqvist, Pia, 1985. "Nykterhetsnämnderna". I: Bruun, Kettel & Frånberg, Per (red.), *Den svenska supen. Stockholm: Prisma.*

Svenskt biografiskt lexikon. Band 18. 1971. Stockholm.

Svensson, Birgitta, 1993. *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan*. Stockholm: Nordiska museet.

Torstendahl, Rolf, 1969. *Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom högern och bondepartierna 1918—1934*. Uppsala: Acta Universitatis Upsalien-sis.

Summary

*Dregs of Society and Aristocrats of Indigence:
The Poor Relief Debate in Sweden, 1903—1918*

To be poor not only implies that one suffers from a lack of material resources, but also that one risks being seen as a social parasite in the eyes of one's fellow man. This negative perception of the needy is not a uniquely Swedish phenomenon but is rather the result of a common development in Central and Eastern Europe beginning with the Reformation, when mass poverty began to be apprehended as a threat to society at the same time as the Protestant work ethic was gaining general acceptance. The present article discusses how a network of philanthropists and politicians, active

members of *Centralförbundet för Socialt Arbete* (the National Association of Social Work) and *Svenska Fattigvårdsförbundet* (the National Association for Poor Relief), classified the poor as either "worthy" or "unworthy", in the debate on the reform of poor relief which took place in Sweden during the first two decades of the twentieth century.

The poor were classified in accordance with the middle-class values these individuals had acquired during their own adolescence in the classic, bourgeois milieu of late 19th-century, Victorian Sweden. Those possessing the virtues of reliability, propriety, diligence and sobriety were considered worthy of society's aid, while those who failed to live up to the cultural virtues of the middle class were deemed unworthy and instead needed to be enlightened and detarred from their wicked ways.

Furthermore, such suspicions motivated heavy supervision of the poor, marked by distrust and even antipathy. It is here that the poor of the early twentieth century and the poor of today — the recipients of social benefits — have something in common. Poverty does not only imply that one lives in reduced material circumstances, but also with the stigma of being suspected of being lazy and unambitious.

Övers. Stephen Fruitman